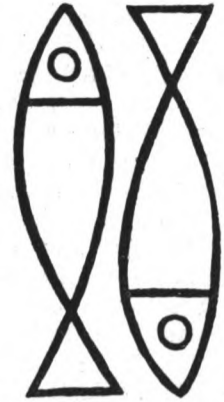

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Adres redactie: ds. H. Amelink, Waal 5, Langerak (Z.-H.)

Administratie: Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220, Zeist

Maarten Luther - Gods instrument

III (slot)

Te Rome zat men heus niet stil. Iedereen, die enigermate in de gang van zaken was ingewijd, kon bevroeden, dat er zwaar weer op til was. De paus nam dan ook een ondubbeltzinnig besluit! Hij deed een bul uitgaan, die in alle belangrijke plaatsen van Duitsland moest worden aangeplakt. Daarin werd Luther nog een laatste kans gegeven om te herroepen. Als hij binnen zestig dagen na het aanplakken van die bewuste bul niet herroepen had, zou de ban ingaan. Dan zou de Hoogleraar vogelvrij verklaard worden.

Het bedoelde stuk begint met de woorden van de psalmist: „Sta op, o God en voer uw zaak uit!“ „Vossen willen uw wijngaard verwoesten, die Gij aan uw stedehouder Petrus hebt toevertrouwd, een everzwijn der wouden woelt hem om, een wild dier verwoest hem...“ Vervolgens werden 41 „ketterijen“ van Luther opgesomd.

Aanvankelijk wilde Luther geen geloof hechten aan het nieuws van de bul. Nog voor hij het eigenlijke dokument ontvangen had, begon hij al aan een antwoord, dat hij de titel gaf: „**Adversus Execrabilem Antichristi Bullam**“ — „**Tegen de vervloekte bul van de Antichrist**“. Dit geschrift werd later herschreven en geschikt gemaakt voor algemene verspreiding in Duitsland. In deze, in de landstaal geschreven, vorm luidt zij aldus:

„Het moge allen bekend zijn, dat niemand mij een dienst bewijst met deze schandelijke ketterse leugenachtige bul te verachten, noch mij ergert door haar te waarden. Door Gods genade ben ik vrij, en dit ding kan mij evenmin troosten als vrees inboezemen. Ik weet waar mijn troost en mijn moed verblijven en wie mij beveiligd zowel tegen de mensen als tegen de duivels. Ik zal doen wat ik geloof dat juist is. Een ieder zal voor zichzelf moeten antwoorden en van zichzelf verantwoording moeten afleggen bij zijn dood en op de dag des oordeels. Wellicht zal men zich dan mijn oprechte waarschuwing herinneren.“

Dit betekende in principe de definitieve breuk!

De eigenlijke datum van de reformatie was echter: 10 december 1520. Op die dag kon men aan de stadskerk te Wittenberg een stuk zien aangeplakt, waarin het volgende te lezen stond: „Ieder, die door liefde voor de evange-

lische waarheid beziel is, wordt uitgenodigd om negen uur buiten de stadsmuur bij de Kruiskerk te komen, waar, volgens oud apostolisch gebruik de goddeloze boeken der pauselijke instellingen en der scholastieke theologie zullen worden verbrand; want zover is de brutaliteit van de vijanden van het evangelie gekomen, dat ze de vrome en evangelische boeken van Luther verbrand hebben. Welaan dan, gelovige studerende jeugd, komt tezamen om dit Gode welgevallige schouwspel te zien; misschien is het thans de tijd, waarin de antichrist openbaar zal worden!“

Op het aangegeven uur was een grote menigte, voornamelijk studenten, present. Een brandstapel was opgericht. Daar trad Maarten Luther, de nederige monnik met zijn markante kop, naar voren. Hij legde allereerst het kerkelijke, zogenaamd kanonieke wetboek en daarna de boeken der scholastieke theologen op het hout. Toen de vlammen hoog oplaaiden, wierp Luther met een forse zwaai de banbul in het vuur, met de woorden: „Omdat gij de Heilige des Heren hebt bedroefd, vertere u het eeuwige vuur! Amen.“

Door deze publieke daad had Luther openlijk met de Roomse kerk gebroken.

Op de Rijksdag te Worms op 18 april 1521 werd ten overstaan van Keizer Karel V van Luther geëist, dat hij zich bereid zou verklaren zijn leer te herroepen. God Zelf heeft echter deze geplaagde en door de strijd afgematte mens er voor bewaard te kapituleren voor de satanische verleiding, die daarin op hem afkwam. Volgens betrouwbare lezing heeft de hervormer toen geantwoord:

„Daar Zijne genadige Keizerlijke Majesteit een eenvoudig antwoord verlangt, zal ik een antwoord geven, dat niemand aanvalt en niemand kwetst, en wel dit: „Tenzij ik door het getuigenis der Schrift of door duidelijke bewijsgronden overwonnen worde — want ik geloof noch de paus, noch de concilies alleen, daar het duidelijk is, dat deze meermalen hebben gedwaald en zichzelf hebben tegengesproken — daar ik door Schriftplaatsen, die ik heb aangevoerd, in mijn geweten door Gods Woord gebonden ben, kan en wil ik niets herroepen, omdat het bezwaarlijk, ongeraden en gevaarlijk is, tegen het geweten te handelen. God helpe mij. Amen!“

Of Luther aan het slot van zijn rede ook gezegd heeft: „Hier sta ik, ik kan niet anders“, weten we niet. Luther vermeldt het

zelf nergens. Het kan wel gesproken zijn, maar verloren zijn gegaan in het rumoer, dat naar aanleiding van Luthers toespraak ontstond. Maar dat hij zijn indringend antwoord afrondde met het: „God helpe mij. Amen!“, staat vast. Hij was trouwens gewoon zijn preken en toespraken met deze bede te besluiten.

Het grote woord, waar Luther zo tegen opgezien had, was er nu uit! Hij zei: „Ik ben er door, ik ben er door!“ Zo werd Luther verwaardigd om vast te houden aan en te getuigen van het onvervalste evangelie van zijn Heer en Meester, Jezus Christus. God Zelf gebruikte hem als Zijn instrument. Aanvankelijke vrees was nu verteerd door het besef van de roeping de kerk wakker te schudden uit haar deformatorische dommell!

Het Woord Gods was zonder meer in geding! Dat Woord moest men, zoals Luther het eens uitdrukte, laten staan en niets daarbij verzinnen! Dat is een aktuele voorwaarde! Men zal in de kerk altijd alles moeten verwerpen, wat niet uit het evangelie zelf opkomt, maar door de mensen naast het evangelie als eis gesteld wordt. En waar men trouwe kerkdienaren uitstoot en vervolgt degenen, die heilig leven naar het Woord van God, daar staat het sein op onveilig! We blijven geroepen de strijd te voeren tegen elke vorm van vervalsing en verminking van de kerk van Christus! Dat zal overigens wel, als het goed is, gepaard gaan met de nodige schriftuurlijke ootmoed, zoals die zijn weerklank vindt in Luthers berijming van de 130ste psalm:

„Niet mijn verdienste is de grond
waarop mijn ziel kan bouwen;
onwankelbaar is Uw Verbond;
op U staat mijn betrouwen.
Gij zijt het, Die vergeving schenkt
en onze zonden niet gedenkt.“

Tot besluit nog iets over het zgn. Lutherlied, dat sterk herinnert aan de bekende 46ste psalm: „Een vaste burcht is onze God, een toevlucht voor de Zijnen.“

Het is een prachtig lied! Maar we aarzelen vaak om het derde en vierde vers te zingen en te laten zingen. We zijn bang, dat het in

O. Mooiweer - Enschede

onze situatie in deze welvaartstijd absoluut te hoog gegrepen is en alleen maar een bepaalde onwaarschijnlijkheid in de hand kan werken. En dan zijn we toch, ondanks onze luid klinkende belijdenis van het tegendeel, een prooi van die verfoeide satan geworden!

Maar in de omstandigheid, waarin Luther destijds verkeerde, was het helemaal geen grootspraak. Waarschijnlijk stamt het Lutherlied uit 1527, tien jaar dus nadat de 95 stellingen in Wittenberg waren aangeslagen. Het was een tijd, waarin de mensen in Duitsland waren gedompeld in een zee van ellende en leed! Luther verklaarde toen: „De Satan zelf woedt met al zijn macht tegen mij.” Naar lichaam en ziel was Luther afgemat, en toen bovendien een goed vriend van hem om het geloof werd verbrand en de pest Luthers huis binnensloop, was er van buiten strijd en van binnen verschrikking, en waren het geen ijdele woorden toen de reformator, als Gods instrument, zong:

„Delf vrouw en kind'ren 't graf,
neem goed en bloed ons af,
het brengt u geen gewin:
wij gaan ten hemel in
en erven koninkrijken!”

De stof voor deze drie artikelen over Maarten Luther werd samengelezen uit en vaak letterlijk ontleend aan de volgende publicaties:

- Dr. W. J. Kooiman — „Maarten Luther - Doctor der Heilige Schrift Reformator der Kerk.”
Dr. W. J. Kooiman — „Luther - zijn weg en werk.”
Dr. G. P. van Itterzon — „De levende Kerk.”
John M. Todd — „Maarten Luther.”
Dr. C. Augustijn — „Luthers intrede in het klooster.”
Dr. W. Aalders — „Luther - de derde Elia.” O. M.

Une Cantate de Noël (Een Kerstcantate)

Arthur Honegger (1892-1955) was een franszwitsers componist, had gestudeerd bij leerlingen van de grote César Franck, als: Vincent d'Indy en Charles M. Widor, als ook bij André Caplet. Ondanks deze rooms-katholieke leraars bleef Honegger overtuigd calvinist. En dan overtuigd niet in de zin van koppig — maar van „uit zijn werken te proeven” calvinist. Dat zal u straks duidelijk worden.

Hij schreef al eerder enkele oratoria, waarvan bijzonder „Jeanne d'Arc op de brandstapel” (1934) en „Koning David” (1921) mogen worden onthouden. Met hulp van de moderne muzikale uitdrukkingsmiddelen, die hij aan de franse school ontleende, daarbij met principieel inzicht kiezend en verwerpend, en met duitse konsekwentie zijn vorm beheersend, wist hij met krachtige persoonlijkheid het oratorium te vernieuwen: buiten elk ga-reel te brengen, vrij te maken in een eigen gevoelige expressie; en toch gebonden aan de authentieke gegevens van het evangelie of ook van de kerkelijke overlevering (als Jeanne d'Arc). Zijn grootheid kunt u hierin zien: dat hij door zijn composities verbonden blijft met de grote klassieken — terwijl hij anderzijds de massa toespreekt!

Zijn Cantate de Noël is van 1954, dus vlak voor zijn dood geschreven. U moogt gerust in zulk een rijpe vrucht een „testament” zien, zoals de Trois Chorals van de grootmeester César Franck (eveneens op het sterfbed gecorrigeerd) diens testament betekenen.

In het gareel van het „kerkelijk jaar” is steeds een tendens te vinden van het herbeleven van de kerkelijke bergtoppen. Men wil dan Pasen „beleven”: Christus moet „in ons opgestaan” zijn. Idem met kerstfeest „in ons geboren” zijn. En zo voort. De gevolgen van zulk een ijverig herbeleven zijn niet gering: in eigenwillig religieuze ijver verlaagt de mens de historische feiten tot data op de kerkelijke kalender. Het evangelische „er is geschied” wordt gedegradeerd tot „er zal jaarlijks opnieuw geschieden”. Het onwankelbare fundament, door apostelen en profeten en talloze getuigen uit eenmalige gebeurtenissen aangedragen, wordt ingeruild voor een „kerkelijk jaar”, waarvan de data alle even aanvechtbaar zijn als de viering; en waarbij elke absolute zekerheid verwisseld wordt met subjectivistische gevoelens, lees onzekerheid.

Excuus voor deze uitweiding. Want Arthur Honegger was nu precies andersom. Die is ook hierin calvinist geweest: dat hij geen

mystiek herbeleven van „kerstmis” heeft gezocht, maar eerlijk heeft gestreefd om het evangelie van Christus' geboorte — weliswaar gedramatiseerd, maar daarvoor was hij kunstenaar — eerlijk en op aangrijpend realistische wijze terug te vertellen. Anders gezegd: hij heeft symphonische woordverkondiging gebracht. Niet gering.

—o—

Op basis van een lang aangehouden orgelpunt stijgen diepe, dwalende klanken omhoog. Zonder verband, zonder samenklank schijnbaar, vormen ze een baierd van ellende. Mannenstemmen worden herkenbaar: klagen de mensen vinden elkaar in een gemeenschappelijke klinkerzang; een volk, dat in duisternis wandelt. Vrouwen jammeren, dochters Israëls bewenen hun kinderen. De klachten kristalliseren zich langzamerhand in een latijnse psalmodie: uit de dienten roep ik tot U, o Heere, hoor mijn stem! Het roepen wordt nu sterker-roepen, wordt een schreeuw om licht: o kom toch, kom Immanuël; op U is de hoop van Israël gevestigd. Wij bewenen onze zware zonden. Hoor en let op onze smeekstem.

Dat is taal. Uit de chaos is de bede geboren, die op zichzelf al „kosmos”, schepping van de Geest, is. Dat gebed wordt opgezonden als een wonderschoon koraal — met klanken, die aan César Franck's Trois Chorals doen denken.

De verhooring laat niet op zich wachten. Eigenlijk „eer zij roepen” staat een hemelbode gereed om hun te beloven: verheug u, wees blij o Israël, spoedig komt de Belofde. Het koor vervolgt zijn schone gebed: o kom, Licht van de dag, kom ons te hulp! Wij dwalen allen zonder hoop of toekomst, o wijs ons de weg, de goede weg. En weer is er de profeet, die Gods boodschap doorgeeft: verheug u, wees blij o Israël; Immanuel is gekomen!

—o—

Hiermee is de eerste helft van de grammofoonplaat aangehoord. Een helft, die u wis en waarachtig moet beluisteren om de tweede helft te verstaan. Rembrandt, dat weet u, werkte met contrasten van licht en donker. Zo werkte Honegger met het dramatische contrast van volkeren, die „eertijds in duisternis wandelden” — maar die als Saulus op de weg naar Damascus „licht in de Heere” zijn geworden. Die tweede zijde van de plaat geeft zoveel kerstzang, dat u waarschijnlijk

deze bij voorkeur zult beluisteren. Doe dat niet. Dan doet u Honegger bepaald geen recht: dan zet u zijn doorwerking op het niveau van een kerstpotpourri. Er is een onverbreekelijke samenhang tussen de drie delen van dit werk: „gij waart eertijds duisternis”; „nu zijt ge licht in de Heere”; „wandelt als kinderen des Lichts”.

Op die tweede zijde zet de engel in met: vreest niet, want ik breng u een goede tijding, die grote vreugde betekent. De Messias is op aarde gekomen! In een stal te Bethlehem zult ge hem vinden, gelegd in een kribbe: het kind Jezus.

En zoals het evangelie ons vertelt barst terstond het geweld los van hemelse legermachten, die God loven en zingen: Ere zij God in den hoge en vrede op aarde voor alle mensen des welbehagens. Terwijl het ene koor hiermee nog bezig is zingt een ander koor Praetorius' lied „Est ist ein Reis entsprungen”, en een derde koor zingt een frans kerstlied „Het Goddelijk Kind is geboren”; maar als u goed luistert hoort u ook het lied „Vom Himmel hoch”! Ieder zingt in dit welluidend quodlibet wat hij te zingen heeft tot lof van God, die zijn eigen Zoon schonk. Er is blijkbaar niets voorbereid, alles gaat schijnbaar improviserenderwijze. En deze uitbundige massazang, in duits, frans en latijn gezongen, mondt uit in een dubbelkoor, dat gelijktijdig „O du fröhliche” en „Stille nacht” doet horen. Het is niet te geloven. Onbegrijpelijk, zoals al deze melodieën met bewogen hart en met vaste wil gedisciplineerd zijn tot een contrapuntisch reuzenwerk, dat u herhaaldelijk moet aanhoren om het te kunnen verwerken*).

Als deze engelenzang is uitgestorven, gaat de kerk op aarde zingen: „looft God, alle mensen, alle volkeren. Want zijn genade over ons heeft Hij bevestigd, en waarlijk God regeert in eeuwigheid! Ere zij de Vader en de Zoon en de Heilige Geest; zoals het in den beginne was en nu is en eeuwig zal blijven, amen.” Dit slotkoor dient als bewegelijke ondergrond voor een schone gregoriaanse hymne, die door „koorknappen” wordt gezongen: Laudate Dominum. En luister nu eens extra goed: deze hymne, die hoog boven de koorzang uitstijgt, kan slechts de oorsprong zijn van het bekende koraal Wachet auf, ruft uns die Stimme. Drie maal, vier maal klinkt het Amen; in machtig schone cadenzen uitklinkend.

—o—

Na deze kerstzangen komt de afsluiting. De melodieën sterven niet uit — maar trekken zich peinzend terug. Het is alsof de kerkszangers zich verwijderen na de opdracht: gaat dan heen, onderwijst alle volken van dit eenmalige gebeuren.

Een walddoorn — u kent toch die heerlijke klank? — dwaalt welluidend zingend over de velden: kan nog niet zwijgen. Ook andere instrumenten herkent u: de gezongen liederen geven hun echo, uit verre verten.

Onder dit afnemende naspel trilt de orgelpunt; de grondtoon van het laatste Amen, lang en eindeloos aanhoudend. Het is alsof de boodschappers, die alle kanten uitzwermen, verbonden blijven aan het kerstgebeuren, aan het fundament van apostelen en profeten. Het is die grondtoon, welke u tot het allerlaatste blijft horen, als alles zwijgt.

Die toon zal lang in uw hart blijven natrijlen. Tenminste als u het ontzaglijke van het evangelie hebt begrepen: dat God zijn verloren schepping zo lief had, dat Hij zijn enige Zoon heeft gegeven. Opdat ieder die in Hem gelooft niet verloren zal lopen, maar het leven van de toekomstige eeuw mag vererven. De Cantate de Noël van Arthur Honegger is een preek. En dan een goede.

*) De cantate wordt uitgevoerd door solisten, koor, kinderkoor, het Lamoureux-orkest en Maurice Duruflé aan het orgel; althans op de plaat Philips N 00747 R.

H. J. Jager - Kampen

De gemeenschap der Heiligen

(8 — slot)

In het voorgaande artikel heb ik gezegd, dat er van de mondigheid der gemeente tegenwoordig niet veel overblijft. Veel kerkeraden gunnen haar die mondigheid niet. De gemeenschap der heiligen, dat is de gemeenschap der gelovigen, heeft te zwijgen en goed te keuren wat de kerkeraad heeft gedaan of doet. Als bezwaarden zich in een brief niet alleen tot de kerkeraad, maar ook tot heel de gemeenschap richten, wordt dat als tegenleiding-geven veroordeeld. De gemeente heeft zich te onderwerpen aan hen, die door God over hen gesteld zijn. En daarmee uit.

Nadat ik ongeveer zo geschreven had kreeg ik een Kerkbode in handen met een brief van een kerkeraad aan broeders en zusters, die volgens die kerkeraad zich niet onderwerpen aan wie over hen gesteld zijn. Zij bezoeken niet meer „de kerkdiensten door de wettige kerkeraad belegd”. Zij zenden de kinderen niet naar de catechisaties „welke de wettige kerkeraad doet houden”. Ze gebruiken de sacramenten niet, die „door de wettige kerkeraad worden aangericht”. Alle nadruk ligt dus op de „wettigheid” van de kerkeraad. Dat die wettige kerkeraad heeft meegedaan aan het schorsen van een „wettige” dienaar des Woords en aan het uitstoten van „wettige” kerken wordt niet genoemd. Natuurlijk is alles wat de kerkeraad gedaan heeft „wettig”. Of het ook naar het Evangelie is lijkt me zeer de vraag, maar is voor de kerkeraad geen kwestie.

Aan de broeders wordt geschreven: „U hebt beloofd, u te zullen onderwerpen aan de kerkelijke vermaning en tucht, indien het mocht gebeuren dat u zich in leer of leven zou komen te misgaan. De kerkeraad doet een dringend beroep op u, deze belofte waar te maken, en u weer te onderwerpen aan het opzicht en tucht van de kerkeraad. De Heere vraagt immers van u, dat u zich moet onderwerpen aan de ouderlingen, die over u gesteld zijn. Met wat u doet, zoals bovengenoemd, bent u bezig zich in feite te onttrekken aan het opzicht en de tucht van de kerkeraad”.

Het doen van die broeders en zusters wordt dan veroordeeld als een „schadelijke weg” waarvan ze mogen terugkeren „op de eeuwige weg”. Of er bij de kerkeraad soms een „schadelijke weg” zou kunnen zijn wordt niet overwogen.

Dan volgt dit: „Als u verder gaat op de door u ingeslagen weg, dwaalt u af van de kudde des Heeren, doordat u de herders, door de Heere over u gesteld, verwerpt. Wilt u toch de ouderlingen, door den Heere over u gesteld, niet langer verwerpen; erkent hen als door den Heere gezonden; oefent de gemeenschap der heiligen weer met uw broeders en zusters, zodat u met hen één lichaam bent, en dat niet alleen met woorden, maar ook met de daad bewijst”.

Dat bedoelde herders medeherders kwalijk hebben behandeld wordt maar vergeten. Dat de ouderlingen de gemeenschap met medeouderlingen hebben verbroken wordt niet genoemd. Dat het de bezwaarde broeders en zusters juist ging om het bewaren van de gemeenschap der heiligen, d.w.z. met broeders en zusters van andere plaatsen, die met hen een even dierbaar geloof hebben, wordt niet als mogelijkheid ondersteld.

Alle nadruk wordt gelegd op het zich-onderwerpen. Inderdaad hebben de broeders en zusters dit beloofd. Maar niet onvoorwaardelijk. Want zij hebben beloofd zich te zullen onderwerpen aan de vermaning en tucht „indien zij zich in leer of leven kwamen te misgaan”. De kerkeraad zal stellig overtuigd zijn, dat zij zich misgaan, al is het niet in leer dan toch in leven. Zij onderwerpen zich immers niet aan de „wettige” kerkeraad. Maar dat dit oordeel niet alleen staat aan de kerkeraad, maar ook aan de broeders en zusters, komt niet bij de kerkeraad op. Er wordt op gewezen, dat „de Heere van u vraagt, dat u

zich moet onderwerpen aan de ouderlingen, die over u gesteld zijn.” Inderdaad lezen we in Hebr. 13:17. „Gehoorzaamt uw voorgangers en onderwerpt u (aan hen), want zij zijn het die waken over uw zielen”. D.w.z. zij waken over uw leven. Maar als voorgangers nu eens voorgaan op een verkeerde weg? Als zij nu eens heerschappij voeren over de kudde? Waartegen Petrus waarschuwt in zijn eerste brief, het vijfde hoofdstuk. Daar schrijft hij ook: „Gij, jongeren, onderwerpt u aan de oudsten”. Dat mogen jongeren zich inprenten. Maar de oudsten mogen er aan denken, dat Petrus schreef in vs 3, dat zij de kudde moeten hoeden, „niet als heerschappij voerend over het erfdeel, maar als voorbeelden der kudde”. Ook is daar sprake van de Opperherder! Zowel de oudsten als de jongeren, de herders en de schapen hebben in de eerste plaats de Opperherder te gehoorzamen. De kudde heeft niet klakkeloos, noch gedachteloos de voorgangers te volgen. Maar moet zich wel degelijk afvragen of de herders de Opperherder volgen, naar uitwijzen van het Evangelie en naar de leiding van de Heilige Geest. Van een kadavergehoorzaamheid, d.w.z. als van een lijk, mag in de gemeenschap der heiligen geen sprake zijn. Zulk een gehoorzaamheid is in de Roomse kerk wel eens door de machthebbers geëist. Ze is ook gepropageerd door het nationaal-socialisme met zijn: bevel is bevel! Maar in de gemeenschap van vrije kinderen Gods is zulk een gehoorzaamheid een onding. Wee de schapen, die door dik en dun achter zogen, leiders aanlopen. Ze moeten erop bedacht zijn, dat leiders ook wel eens verleiden kunnen. Het zijn ook maar mensen. Tenslotte is „Eén uw Leidsman, de Christus”.

Het komt mij voor, dat onze Formulieren voor bevestiging van dienaren des Woords en van ouderlingen meer nadruk leggen op het regeren der kudde, dan de Schrift doet. Het kon wel eens zijn, dat zij te weinig oog hebben gehad voor de mondigheid van de gemeente. Misschien hangt dat samen met de moeilijke toestand van de Kerk in de zestienste eeuw. Er was veel verwarring. Bij het

kerkvolk veel onkunde. Onder de voorgangers waren allerlei figuren, die een vreemd verleden hadden: gewezen pastoors, monniken en dergelijke. Het is best mogelijk, dat in zulke tijden meer nadruk moet gelegd worden op leiding en onderdanigheid. Maar daarom is het nog niet goed voor alle tijden. Op één punt wil ik nog de aandacht vestigen. In het Formulier voor de bevestiging van ouderlingen staat: „En alzo maken de Dienaren des Woords en de Ouderlingen samen een college of gezelschap, zijnde als een Raad der Kerk, en vertonende de gehele gemeente; waarop de Here Christus ziet, wanneer Hij zegt: zeg het der Gemeente; hetwelk geenszins verstaan kan worden van allen en een ieder lidmaat der gemeente in het bijzonder, maar zeer bekwaamelijk van degenen, die de gemeente, waarvan zij verkoren zijn, regeren”.

Dat gaat mij al te gemakkelijk. In het woord van Christus is sprake van kerk of gemeente, beslist niet van een kerkeraad. Dat dit „bekwaamelijk zo te verstaan is” wil er bij mij niet in. Hoe de gemeente in een geval als van Matth. 18:15 betrokken kan en moet worden moge niet eenvoudig zijn, bij de bestaande inrichting van een gemeente. Maar dat dit alleen een zaak van de kerkeraad is heeft de Here Jezus in elk geval niet gezegd. Precies zo zou men ook kunnen redeneren in het geval, dat iemand heel de gemeente wil bereiken, bijv. met een brief. De apostelen richtten hun brieven aan heel de kerk. Aan heel de gemeenschap der heiligen. Soms met de ouderlingen en diakenen, zoals in de brief aan de Filippenzen. Maar met het Formulier zou men dit „bekwaamelijk kunnen verstaan van de kerkeraad”. Die vertegenwoordigt immers de gemeente en vormt haar regering? Een kerkeraad en een gemeente mogen het graag zo willen, maar het behoort zo niet. In de loop der tijden hebben kerkeraden geleerd als regeer-colleges op te treden. Maar het is zeer de vraag of dit naar de wil van de Koning der Kerk is.

TE BERDE

De mens is een historisch wezen. Dat hebben onze vaders en voorvaders reeds vroeg onderkend en het vak geschiedenis — dat meer inhoudt dan bijbrengen van kennis omtrent het verleden — wordt dan ook sinds onheuglijke tijden op school onderwezen.

De mens is ook een biotisch wezen, zijn biotisch bestaan is ook aan ontwikkeling onderhevig, een ontwikkeling van baby tot volwassene tot mens-in-de-ouderdom. Hoewel onze voorvaders dit net zo goed geweten hebben is onderwijs omtrent deze ontwikkeling aan de toenmalige jeugd nauwelijks of niet gegeven. De redenen die zij hiertoe gehad hebben, doen er momenteel niet toe. Het is een ernstige tekortkoming geweest maar men hoede zich voor onhistorische kritiek.

Momenteel wordt van alle zijden sexuele voorlichting gepropageerd en gegeven. Men kan mondelinge en schriftelijke kursussen volgen en ook radio en teevé doen het hunne op dit gebied.

Waar gewerkt wordt, worden ook fouten gemaakt. Eén van de fouten op dit gebied is m.i. het niet-onderstrepen van het verschil tussen mens en dier en dat verschil is scheppingsgroot.

Het sexuele gedrag van het dier is uitsluitend gericht op de voortplanting van de soort. Prostitutie zal men

tevergeefs zoeken bij de dieren, maar het tegenovergestelde daarvan nl. het huwelijk — laat staan huwelijksrouw — kan men daar ook niet vinden.

De sexuele gemeenschap van de mens wordt daarentegen niet beheerst door de voortplantingsdrift — al denkt, althans dacht in dit verband Rome iets anders dan Genève en Wittenberg — maar door de wederzijdse liefde van man en vrouw.

De menselijke sexuele gemeenschap kan dus nooit losgemaakt worden van de liefde en liefde is onlosmakelijk verbonden aan trouw, dus ook aan duurzaamheid. Maakt men deze gemeenschap los van laatstgenoemde menselijke eigenschappen, dan kan men beter spreken van paringsdrift. Dat is duidelijk beestachtig en beestachtig is natuurlijk voor het dier maar onnatuurlijk voor de mens.

Sexuele voorlichting is dus eigenlijk een onjuist begrip. Men kan geen voorlichting geven over het sexuele leven, want het sexuele leven bestaat niet. Wel kan men spreken over het sexuele leven van de mens, maar dan van de volwaardige mens.

MEESTER DROMER

Het tweede gedeelte van deze lezing wordt ingeleid door het luiden van de kerkklokken van Stäfa.

Zó luiden de klokken van de kerk in Stäfa. Zo luiden ze vier jaar geleden, toen mijn vrouw en ik op het stille kerkhof bij het graf van Ernst Wiechert hadden gestaan en toen wij daarna uitrustten op de oude muur aan de voet van de kerk, met de wijnbergen en de Zürich See beneden ons.

Zo luiden de klokken van Stäfa voor meer dan twintig jaar, toen Wiechert zelf op deze plaats zat en hij even later begon aan zijn rede over Goethe, de grote dichter die voor Wiechert zijn leven lang het lichtende voorbeeld is geweest.

Van Goethe toch heeft Wiechert het ideaal van de humaniteit, van de innerlijk rechtvaardige en uiterlijk edele mens, geleerd. En men kan in Stäfa niet aan de voet van de kerk op de oude muur zitten, zonder èn aan Goethe èn aan Wiechert èn aan het ideaal van de humaniteit te denken. En men kan daar hoog boven de Zürich See en boven de wijnbergen niet uitrusten, zonder zich af te vragen of dat eigenlijk geen tegenstelling is: het streven naar de echte menselijkheid èn het geloof in de grote Mensenzoon, de „naamloze mis” van Amadeus Liljecrona èn het enige offer van Jezus Christus, de kunst van Wiechert èn de kerk van Stäfa.

Ik heb mij dit talloze malen afgevraagd. Ik heb Ernst Wiechert leren kennen, toen wij op het gymnasium zijn *Hirtennovelle* moesten lezen. En van de eerste dag af tot op de dag van vandaag heb ik deze schrijver zó in mijn hart gesloten als men dat in zijn leven maar met weinigen doet. Maar ondanks dat, of misschien wel juist daarom, heb ik mijzelf deze vraag talloze malen voorgelegd, echter zonder het antwoord te vinden. En pas in deze weken, bij de langdurige en diepgaande voorbereiding voor deze lezing, is het voor mij gaan „dagen in het oosten”.

Men gaat hier over de rand van een scheermes. Om te beginnen moeten wij het ideaal van de humaniteit niet gelijkstellen met het humanisme. Het humanisme betekent de verwereldlijking van het leven, het predikt de vrijheid van de mens. De humaniteit van Wiechert gaat terug tot Goethe, ja tot Lessing en Spinoza, maar ook Paulus predikte reeds: „Al wat waar, al wat waardig, al wat rechtvaardig is, al wat deugd heet en lof verdient, bedenkt dat!” (Filipp. 4 : 8). En ook de Heidelbergse Catechismus heeft het over de menselijkheid en het herstel ervan, ja de Catechismus ziet in de christen weer de echte mens terug (antw. 6 en 32). Het ware, het goede en het schone is ook het ideaal van de bijbel, ja wat meer is: het is de belofte der Schrift. De vraag is dus niet: humaniteit, ware menselijkheid, ja of nee? Maar de vraag die wij moeten stellen is: hoe bereiken we die menselijkheid, langs welke weg? Banen wij onszelf een weg langs de cherubs naar de boom des levens, worstelen wij onszelf door onder het flikkerend zwaard, dat zich heen en weer wendt? Dat is humanistische humaniteit. Of, knielen wij aan de voet van het kruis voor Hem die gezegd heeft: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven”? Dat is de christelijke menselijkheid.

En zo dikwijls als wij de klokken van Stäfa horen luiden en wij op de oude muur aan de voet van de kerk plaats nemen, zullen wij ook aan Wiechert, juist aan hem die ons zo dierbaar is, de vraag moeten stellen: Is uw *Missa sine nomine* ook een *Missa sine Domino*? Betekent „naamloze” mis tegelijkertijd „God-loze” mis?

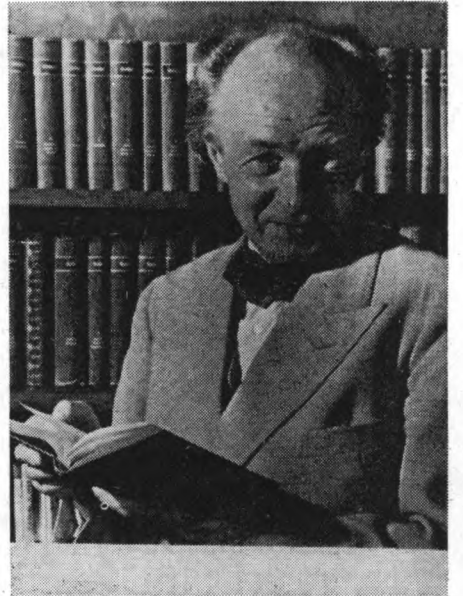
Het is onder de mensen van kerk en christendom tot de „goede toon” gaan behoren, om deze vraag wat Wiechert betreft bevestigend te beantwoorden. Ik denk aan wat dr. Langbroek schrijft in de *Christelijke Encyclopaedie* (s.v.):

De (in de eerste wereldoorlog) beleefde verschrikkingen deden hem het geloof zijner jeugd verliezen. Hij wordt een twister met God, die vaak in blasfemische (godslasterlijke) taal de Jobsvraag stelt naar het waarom van het lijden, God is „ein stummer Gott, eisig vor Gleichgültigkeit” (een zwijgende, ijselijk onverschillige God).

Ik denk ook aan wat Wilhelm Grenzmann over Wiechert schrijft in het boek *Dichtung und Glaube*. Grenzmann rangschikt het werk van Wiechert onder de crisis-literatuur en typeert het met de woorden: wrok tegen God en twijfel aan de wereldorde. Het betoog van Grenzmann is in een paar zinnen samen te vatten:

- Niet zozeer de inhoud als wel de vorm van de bijbel heeft Wiechert beïnvloed. De bijbel is bron voor zijn taalgebruik, zijn stijl. Wiechert neemt uit de bijbel over wat hemzelf past, namelijk de straffende en wrekende God en de oproep tot liefde en gerechtigheid.
- Het is niet zo dat Wiechert God nog niet gevonden heeft, maar het is zo dat hij God verloren heeft. Hij klaagt over de wanorde en het lijden in deze wereld en hij klaagt God aan, de onbekende God die deze schepping zo vol gebreken in het leven geroepen heeft.
- Door de mens als het beeld van God loopt een barst, die niet meer geheeld wordt. In Wiecherts jeugdwerken bidden de mensen nog, maar de oudere Wiechert twist met God.
- Bij dit alles blijft de eis tot het goede, de liefde en de gerechtigheid gehandhaafd, en dit dan vooral in de kleine kring van onze directe omgeving. Wiechert predikt een humaniteit zonder God en zonder godsdienst.

Het is duidelijk dat Grenzmann, en in zijn voetspoor ook Langbroek, hiermee een vernietigend oordeel uitspreekt over Wiechert. Niet slechts over zijn boeken, maar over zijn leven, over hem zelf. Het zal even duidelijk zijn, dat ik zelf van de eerste kennismaking met Wiechert af dit vernietigende oordeel heb afgewezen. Al wil ik wel eerlijk bekennen, dat deze afwijzing aanvankelijk meer een zaak van het hart dan van het verstand was. Maar ook nu ik het werk van Wiechert door-gedacht heb,

Ernst Wiechert

blijf ik bij mijn afwijzing. Want ik ben van mening, dat men Wiechert alleen maar onrecht kan doen, als men bij de beoordeling van zijn werk niet óók zijn laatste boeken betreft: deel twee van zijn autobiografie *Jahre und Zeiten*, en zijn laatste roman *Missa sine nomine*.

Men kan het Grenzmann niet kwalijk nemen, dat hij deze beide boeken buiten beschouwing gelaten heeft: Grenzmann schreef zijn boek in het jaar dat Wiechert stierf, nog voordat beide werken waren uitgegeven. Maar Langbroek is mijns inziens niet te verontschuldigen: hij schreef zijn artikel tien jaar later. Het zijn deze en dergelijke harde oordelen, waar Wiechert zijn leven lang onder geleden heeft. En dan nog niet eens onder die oordelen zelf, maar onder het onbegrip dat er uit spreekt en dat er van christelijke en kerkelijke zijde steeds voor hem is geweest.

Is het niet waar dan, dat zijn eerste boeken — *Die Flucht*, 1912, *Der Wald en Der Totenwolf*, 1920, *Der Knecht Gottes Andreas Nyland*, 1926, — meer heidens dan christelijk waren? Ja, het is zo waar dat de oudere Wiechert dit zelf erkent en er afstand van neemt. *Die Flucht* was een egoïstisch boek, zegt hij zelf later; niet maar een kunstzinnige misgreep, maar een fout in zijn eigen leven. Hij schreef het wel, maar het verloor hem niet. *Der Wald en Der Totenwolf* ziet hij later als een ziekte-verschijnsel, als een koorts die het lichaam wel reinigt en geneest, maar dan toch als een koorts die niet in het lichaam thuis hoort. Van *Der Knecht Gottes* zegt hij zelf, dat het een niet christelijk boek was. En van dominee Reimarus, die in dit boek een rol speelt, zegt hij: „Ik houd van Reimarus, niet omdat hij een afvallige is, maar omdat hij iemand is die uit liefde lijdt.” Wie zulke dingen van zijn eigen boeken zegt, mag men later deze boeken niet meer voor de voeten werpen.

Maar de latere romans dan? Ik denk aan *Die Magd des Jürgen Doskocil*, 1932, *Die Majorin*, 1934, *Das einfache Leben*, 1939, *Die Jerominkinder*, 1945? En het zijn toch juist deze boeken, waar Grenzmann en Langbroek zich op beroepen! Ik voor mij zou het nog scherper willen stellen: het zijn juist deze boeken, waar Wiechert — ook de oudere Wiechert — zo bijzonder aan gehecht is! Met het jaar 1932 begint voor zijn eigen besef een nieuwe periode in zijn leven. Van *Die Magd* zegt hij zelf, dat hier voor het eerst de gezonde mens aan het woord is in zijn gezonde werk. En *Das einfache Leben*, waarschijnlijk wel zijn meest gelezen boek, noemt hij „mijn boek, het enige van mijn boeken wellicht dat helemaal van mijzelf was”. In dit boek schiep hij wel geen werkelijke, maar dan toch in ieder geval een mogelijke, en dus een ware wereld. In *Die Jerominkinder* ziet hij zoiets als de vrucht van een heel leven, die een mens argeloos in de schoot valt. En uitgerekend in deze roman vallen volgens Grenzmann de hardste uitspraken. De mensen in deze roman kennen niets meer dan het weerlichten van de goddelijke toorn en onbegrijpelijke strafgerichten. De vrome gezegden in deze roman zijn niet echt, er is een valse ondertoon, de boeren weten minder dan ze zeggen, uit hun maskers kijken de ogen van de dichter ons aan. De hoofdfiguur uit dit boek, Jons Ehrenreich Jeromin, geeft alle geloof op en wordt aanklager van de hele schepping. Voor hem was het veel meer dan een onttaarding van de tijd, voor hem was het een onttaarding van de eeuwigheid. Een dodelijke stoot in het hart van God. En de schuld van dit alles is de donkere grond, waar de wereld op rust. Van die ondergrond uit is de hele wereld verschrikkelijk en troosteloos.

Onwillekeurig komt men onder de indruk van wat Grenzmann hier zegt, en het is goed om dit — alweer harde — oordeel grondig op zich te laten inwerken. Ik wil mij voor wat deze tweede periode betreft nu verder beperken tot *Die Jerominkinder* ten eerste omdat ik niet te uitvoerig mag worden, ten tweede omdat Grenzmann vooral in dit boek zijn oordeel bevestigd ziet, ten derde omdat Wiechert al zestig jaar oud is als deze roman verschijnt: het is zijn vóórlaatste en naar zijn eigen gedachtegang in die tijd, zijn laatste roman. En hoewel dus het oordeel van Grenzmann met alle klem op ons moet afkomen, toch geloof ik dat hij mistast. Toen ik, jaren geleden, dit boek voor het eerst las, had ik een heel andere indruk dan Grenzmann. Natuurlijk is dit geen bewijs voor het tegendeel, hooguit is het een bewijs hiervoor dat alles er van afhangt hoe men een boek leest. Wiechert zelf schrijft erover:

Ik zelf heb in de *Jeromin-Kinder* nog één keer gepoogd, geen leer te geven en geen stichtelijk boek. Maar het beeld van een wereld op te roepen, die haar ondergang tegemoet gaat, en waarin toch mensen leven die hun hand in het wentelende wiel leggen. In zo'n wereld treft men goed en kwaad, gelovigen en loochenaars, schuld en reinheid.

Dat is wel heel wat anders dan Grenzmann er in leest. Het betekent toch op zijn minst, dat men de schrijver niet met alles wat in dit boek gezegd en gedaan wordt, mag identificeren. Er is goed en kwaad, geloof en ongeloof, schuld en reinheid in zo'n wereld. Ik denk in dit verband aan een brief, die Wiechert eens aan de leerlingen van J. H. Schouten heeft geschreven en waarin hij onder andere ook dit zegt:

Ik geloof, dat jullie de figuren uit het boek verwisseld hebben met de schrijver van het boek.

En dan is er nog iets. Toen ik jaren geleden deze roman las en ook nu, als ik het boek herlees, dringen zich steeds de beelden uit het boek Openbaring aan mij op: de aarde die doordrenkt is van bloed, geblakerd en geslagen onder Gods straffende hand, en daarboven in het midden des hemels vliegt een arend, die met luider stem roept: Wee, wee, wee hun, die op de aarde wonen, vanwege de overige stemmen van de bazuin der drie engelen, die nog bazuinen zullen! En Grenzmann zal toch wel niet willen beweren, dat de mensen uit het boek Openbaring niets anders kennen dan

DOOR KOOS VEEFKIND

het weerlichten van de goddelijke toorn en onbegrijpelijke strafgerichten. Ik heb het altijd aangrijpend gevonden, hoe Wiechert *Die Jeromin-Kinder* beëindigt:

Het derde deel van dit boek heeft de geschiedenis geschreven, met zware en afzichtelijke letters, en geen literatuur heeft het recht over deze gruwel de flonkering der verheerlijking te spreiden. Er blijft ons niets over dan deze handelenden en lijdenden stil te laten terugkeren tot het hart, waaruit zij eens zijn opgestaan. Het zand zal op hun gebroken ogen liggen, en wij weten niet, wat God nog eens voor heeft met dit zand van Sowirog. Maar dit moge hun stil vergund zijn: Rust voor allen, die slapen en vrede voor allen, die gestorven zijn!

Zo schrijft een mens over zijn „Heimat” in Oost-Pruisen, die onder russische tanks en achter het ijzeren gordijn verloren is gegaan en waarvoor hij tot God schreeuwde om genade en erbarming.

Tast Grenzmann dan helemaal mis met zijn betoeg? Spreekt er niets anders uit dan het onbegrip van een enghartige orthodoxie en de wrok van een predikantenstand, die door Wiechert zo dikwijls werd gehekeld?

Integendeel! Wiechert zelf heeft aanleiding gegeven tot deze beoordeling van kerkelijke zijde. En ten dele heeft Wiechert zelf ook inderdaad zo geleefd. Ten dele, dat is niet helemaal. De fout bij de critici van Wiechert ligt niet zozeer in wat zij over hem zeggen, als wel in wat zij niet over hem zeggen. Zij zien maar één lijn bij Wiechert, en er waren bij hem in ieder geval twee lijnen. Wiechert was er de mens niet naar, om alles uit één principe te verklaren en zelf uit één beginsel verklaard te worden. Daarvoor was zijn hart te weinig „samengevoegd”, daarvoor was hij teveel een „strijdend mens” (de ondertitel van *Missä*).

Bijna zijn leven lang hebben twee krachten aan hem getrokken: zijn oorsprong en zijn ontwikkeling, zijn opvoeding en zijn opleiding, het geloof en de humaniteit. Het zou niet moeilijk zijn, om in het hele oeuvre van Wiechert deze twee lijnen aan te wijzen. Omdat ik mij in deze lezing moet beperken, wijs ik alleen op wat hij ons zelf meedeelt in zijn autobiografische geschriften: *Wälder und Menschen, Jahre und Zeiten, Totenwald* en *Häftling Nr. 7188*.

Ik denk aan wat Wiechert zegt over de bijbel. Aan het eind van de middelbare school treedt de bioloog-filosoof Haeckel voor hem in de plaats van de Heilige Schrift. Maar dat is dan ook de enige keer, dat Wiechert zich zó over de bijbel uitlaat. Alle andere uitlatingen wijzen in tegenovergestelde richting. Over zijn jongensjaren vertelt hij:

Niets heeft met zo'n kracht en tederheid in die jaren aan mijn ziel gevormd en geschaafd als het Boek der boeken. . . Vermoedelijk is het zo geweest, dat de eenvoud en eeuwigheid van de bijbelse verhalen zo groot was, dat zij alle ruimten en tijden overbrugden en na tweeduizend jaar in de ziel van een boskind hetzelfde licht ontstaken als over zoveel volken en landen gelijk in den beginne was opgegaan.

Nee, ik schaam mij niet voor de tranen die ik boven de bladzijden van de bijbel weende. Hoeveel armer en kouder zou mijn leven geworden zijn, als ik toen niet in staat was geweest om mij zo grenzeloos hartstochtelijk over te geven aan die wereld, waarin gezondigd en gedood werd als in alle tijden, maar waarin ook geliefd, verzoend en begenadigd werd, en waarin dit alles in een taal gebeurde die ons vandaag nog doet geloven, dat God door de mond van de sprekers zich openbaar moet hebben.

En ook de oudere Wiechert leest dikwijls uit het Boek der boeken. Zijn romans bewijzen trouwens, hoezeer hij in de bijbel thuis is. Ja, als hij aan een boek werkt, leest hij niets anders dan alleen af en toe een bladwijze uit de Spreuken van Salomo. En in zijn dagboeknotities uit 1938, de maanden in de gevangenis van München, lezen we telkens de aantekening: „Uit de bijbel gelezen”. Op zaterdag 7 mei 1938, één dag na zijn arrestatie, schrijft hij aan zijn vrouw:

Bedankt, dat je zo dapper was. Mijn geweten is zuiver en God zal ons beschermen. In je bijbel heb ik gisteren Psalm 91 en hoofdstuk 13 uit 1 Corinthe gelezen.

De keuze trouwens van juist deze hoofdstukken — „Godsvertrouwen in gevaren”, en „De liefde” —, spreekt niet alleen boekdelen over zijn houding tegenover het Woord van God, maar vooral over zijn houding tegenover de God van het Woord.

Dat is dan het tweede, waar ik op wijzen wil: hoe spreekt Wiechert over God? Het sprak voor vader en moeder Wiechert vanzelf, dat zij hun kinderen opvoeden in de „vreze des Heren”. En volgens Wiechert zelf liggen de wortels voor zijn loochening van God weer in diezelfde periode van zoëven, het eind van de middelbare school.

Ik was mij ervan bewust, dat ik mijn hand aan de as van de wereld hield, en ik begon mijn revolutie daarmee, dat ik alles afzette wat maar afgezet kon worden: de goede God, Christus, de kerk, de keizer, de staat, de ouders, de onderwijzers, de vrouwen. Er bleef niet veel meer over dan ik zelf, en de wereld was toentertijd voor mijn besef op een wonderlijk eenvoudige en duidelijke manier ingedeeld: zij bestond namelijk slechts uit mijzelf en uit idioten. Men zal me moeten toegeven, dat een eenvoudiger verdeling van deze verwarde en veelkleurige aarde niet goed mogelijk is, en men zal begrijpen dat ik met het mij toegevallen of toegeschreven deel zeer tevreden was. Ik heb later, in

niet zulke heldere tijden, nog dikwijls geprobeerd om weer zo'n eenvoudige verdeling van de wereld te bereiken. Maar het is me nooit meer gelukt . . .

Dat is de ene lijn bij Wiechert, en dan vooral bij de jonge Wiechert. Maar vlak voor zijn deportatie naar Buchenwald schrijft hij aan zijn vrouw:

God zegene en behoede je, als je wakker bent en als je slaapt, en Hij moge je voor mij in het leven houden tot de dag dat ik terugkom.

Zijn laatste dagboeknotitie vóór Buchenwald, 2 juli 1938, bevat slechts deze woorden:

Bewolkt en koel. Lichaam en ziel schoon. Ingepakt en alles Gode bevolen. Vaarwel, vaarwel! Ik weet, dat ik jullie gelukkig zal terugzien. Vaarwel, en God zegene en behoede jullie allemaal!

Na de oorlog, in 1945, houdt Wiechert zijn rede voor de jeugd, en daarin zegt hij:

Laten wij een nieuw begin maken, en weest ervan overtuigd, dat niemand uit de wereld valt, die niet eerst uit God gevallen is.

En nu kan Grenzmann wel beweren, dat deze uitspraak zeer overdachtelijk is bedoeld, maar in diezelfde tijd ziet Wiechert dit als het gevaar van de na-oorlogse kunst, dat men zich heeft afgewend van het geheimenis van God. Ja, zegt hij, de diepste vraag van deze tijd is de vraag naar de existentie van God, die men wil vervangen door de mens. Waarom, zo vraagt hij, waarom zou de mens die door de atoomsplijting de natuur vernietigt, ook God niet vernietigen? Dát is de oorzaak van de angst, die de moderne kunst beheerst: men heeft God vernietigd. Men kan dit toch moeilijk meer „overdrachtelijk” noemen.

En zo kom ik tot een derde punt: hoe hield Wiechert het met het geloof? Dat was trouwens ook de vraag, die tante Veronika hem ieder jaar in haar nieuwjaarsbrief stelde. En alleen al het feit dat ze die vraag stelde, bewijst dat ze daar niet erg gerust op was. Het godsdienstonderwijs op de middelbare school in Koningsbergen: daar stierven de figuren uit zijn kinderjaren — Ruth, Jozef en de Heiland zelf — een verstandelijke dood. Ook de catechisatie deed er geen goed aan: uit die tijd stamt Wiecherts massieve uitspraak „Der Pfarrer ist da, aber Gott ist fern”. Hij leert bijbelteksten en krijgt niets anders mee dan een slap aftreksel van burgerlijke moraal. Er is niets dat zijn hart raakt, niets dat zijn ogen doet stralen in de hartstochtelijke wens om even goed en edel te worden als diegenen over wie men hem vertelt. Hij schrijft er zelf over:

Ik ben een gelovig kind geweest, zo vroom als alleen een kind kan zijn, en nu is dat voorbij. Ik ben nog niet ongelovig, maar ik ben op de brug der zuchten, die donker zich uitstrekt tussen geloof en ongelof. Hoe is dat zo gekomen? Ik weet het niet. Het zou makkelijk zijn om anderen daarvoor aansprakelijk te stellen, de stad, de school, de vrienden. Maar iets in mij moet ertegen opgekomen zijn, anders zou ik de proef doorstaan hebben. Het zal wel daaraan gelegen hebben, dat ik niet meer in mijn „Heimat” rustte, dat ik nieuwe wortels moest schieten, dat ik niet meer in de eenheid was. . . Ook hier heb ik geen leidsman gehad, en toen ik spoedig daarna tot de filosofie verviel, was het gedurende lange tijd met de gelovigheid gedaan. Bovendien had ik een afkeer van alle dogmata, en de gelovigheid die ik later langzaam heroverde, was van een ander karakter dan de kerk haar eiste.

Wiechert doet belijdenis, maar hij voelt zich als een gevangen dier, dat men gedresseerd heeft en dat men op de jaarmarkt zijn kunstjes laat vertonen. De middelbare school-tijd eindigt met de (in 1936 reeds als „bedenklijk” gekarakteriseerde) som van negatie, loochening en verachting, en met de (reeds genoemde) simpele tweedeling van de wereld in Wiechert zelf en voor de rest idioten.

Als hij naar de universiteit gaat, waarschuwt zijn moeder hem om de goede God niet te vergeten. Even lijkt het of de zoon naar het bezorgde moederhart gaat luisteren: als hij gouverneur is bij de baltische baronnenfamilie op de Koerische Nering. Hij vouwt de handen weer, hij gaat weer naar de kerk, maar inmiddels voelt hij toch dat hij zich tot gevoelens laat overhalen die hij niet bezit. En het diepgaande contact met de plaatselijke predikant heeft een averechtse uitwerking, en wat een religieuze ommekeer leek te zijn eindigt in een nog diepere scepsis. Tientallen jaren houdt Wiechert zich met deze dingen bezig, met bijbelkritiek, vergelijkende godsdienstwetenschap, volkerenkunde. En nooit duldt hij, dat in zijn bijzijn met een geloof de spot gedreven wordt. Maar de leer van Boeddha is hem tenslotte even veel waard als die van Mohammed, Mozes of Christus. En nog in de tijd, waarin de dan bijna vijftigjarige Wiechert het eerste deel van zijn autobiografie *Wälder und Menschen* schrijft, stelt hij ze allen op één lijn: Shakespeare, Homerus, de Psalmen en de profeet Jesaja. En zelfs tien jaar later nog, na de tweede wereldoorlog, schrijft hij ná de hierboven reeds weergegeven analyse van de moderne kunst:

De kerken hebben dit niet onderkend. Zij strijden voor het Christendom of alleen maar voor de confessies. Maar wie voor confessies strijdt, is in mijn ogen reeds een Godslouchenaar. God is alles en de confessies zijn slechts een deel. Ook het Christendom is slechts een deel. Wie beweert de enige waarheid te bezitten, is ver van de waarheid verwijderd. Spinoza heeft dat nog geweten, en Lessing en Goethe hebben dat nog geweten.

En juist in dit verband merkt Wiechert op, dat hij zelf in de *Jeromin-Kinder* nog één keer geprobeerd heeft, om géén leer te geven of een stichtelijk boek. De critici van Wiechert komen hier volledig aan hun trekken, naar het schijnt. Naar het schijnt, ja, want dit is slechts de éne lijn bij Wiechert. De andere lijn is er ook, en als ergens blijkt dat Wiechert immer een „strijdend mens” is geweest, dan is het wel juist op dit punt van de religie.

Ik wil even afzien van zijn kindertijd, die in dit verband niet „im Frage” komt. Wel van belang acht ik een voorval uit de tijd van zijn gouverneurschap bij familie Von Grothuss op de Koerische Nering. Wiechert zegt daarover:

Het heeft op mij een onuitwisbare indruk gemaakt, wat mij eens als een schroomvallige biecht werd verteld. De oudste dochter Grothuss, een meisje van ongeveer twintig jaar, was in Koerland kort voor de revolutie samen met haar paard dat op hol geslagen was, gevallen en na een of twee dagen aan haar verwondingen gestorven. Ze was het lievelingskind van de baron en deze dood had hem ontzaglijk diep geschokt. Maar toen het kind de laatste adem had uitgeblazen, was hij van de rand van het bed opgestaan, was naar zijn kamer gegaan, was doodmoe op zijn sofa gaan liggen, had de handen gevouwen en had zachtjes voor zich uit gezegd: „Grote God, wij loven U . . .” Daarin lag voor mij een grootheid en een geborgenheid des harten, die ik nauwelijks kon begrijpen. Het was geen leer of dogma, maar dát was nu gelovigheid. Een gelovigheid, die de hele bestaansgrond zo doordrenkt had, dat geen twijfel, geen noodlottig gebeuren hem iets kon deren. Iets van de glimlach der martelaren en ook van het stralende vertrouwen dat tante Veronika's ogen vulde.

Wel van belang is ook zijn ervaring tijdens de eerste wereldoorlog. In de oorlog, zo ontdekt Wiechert, kan men alleen diegenen vertrouwen, die door het geloof worden vastgehouden. Na het overlijden van zijn eerste vrouw, in 1930, vraagt Wiechert aan een predikant om de begrafenissen te leiden. En nooit heeft hij een christelijker liefde

ondervonden dan van deze predikant. Geen woord van verwijt komt uit zijn mond, noch voor de levenden noch voor de dode. Hij oordeelt niet, hij beklagt niet. Hij legt het alleen maar in Gods hand en laat het daar liggen tot het laatste gericht. Waar niet alleen de „Pfarrer” aanwezig was maar ook „Gott” zelf, daar heeft Wiechert nooit gearzeld zijn hart open te stellen. En wie Wiechert zijn ongelofte verwijt, verwijt dit tenslotte alleen maar zichzelf.

Kerstfeest 1936 viert Wiechert in Hof Gagert. Het is een Kerstfeest in de nacht van het Nazidom, en de schaduwen van het concentratiekamp vallen reeds over Wiecherts leven. Eén van de gasten draagt uit zijn gedichten voor:

„Ein Morgen soll noch kommen,
ein Morgen hell und klar,
sein harren alle Frommen,
sein harrt der Engelschar”

en Wiechert voegt er in *Jahre und Zeiten* aan toe: „Wij wisten allen, op welke morgen wij wachtten.”

Voordat ik dit derde punt afsluit, wil ik eerst nog op een vierde wijzen: wat de Catechismus „het voornaamste stuk der dankbaarheid” noemt, het gebed. Wiechert vertelt, hoe hij bij het sterfbed van zijn jongste broertje niet kon bidden. Hij vertelt, hoe hij in zijn studententijd leefde als een monnik, alleen met dit verschil dat hij niet bad. Grenzmann zegt: in de jongere boeken van Wiechert wordt nog gebeden, maar de oudere Wiechert twist met God. Hij zal bedoelen, dat er in de latere boeken niet of op een heel merkwaardige manier gebeden wordt. Maar weer zal men niet in de fout mogen vallen, dat men de figuren uit zijn romans verwisselt met de schrijver. Want de oudere Wiechert bidt wél. Gedurende de hele oorlog, zegt hij, heb ik van de eerste tot de laatste dag gebeden om de overwinning van de vijanden. En in zijn dagboeknotities uit de gevangentijd lezen we: „Goede God, maak er een eind aan!” „Laten we nu aan de toekomst denken. 'Als God wil'.” „Gisteren jullie nog een keer gezien. Zo goed. God dank voor alles.” En voor het vertrek naar Buchenwald: „Ingepakt en alles Gode bevolen.” Wiechert weet, dat zijn leven en zijn werk geen rekening opleveren die klopt, maar hij eindigt het zestiende hoofdstuk van *Jahre und Zeiten* met de woorden uit Prediker 3 : 1-8 en hij schrijft:

Want dat was het toch, het leven dat wij geleefd en geschreven hebben, zijn hele omvang, zijn middelpunt en zijn diepte. Het was alles, en het was dat waarover ik ondanks alle bitterheid en alles was uitgerukt, verstrooid en te beklagen is, nu en tot mijn laatste snik zeggen zal: „Ik dank U daarvoor”.

In dit verband wil ik ook aan Wiecherts gedichten herinneren, waaruit ik de volgende strofen vertaald heb:

(Uit een tweetal Kerstgedichten)

Nu zoals voor duizend jaren
is het hart van huis zo ver,
buiten laat de trom zich horen,
maar ons is een Kind geboren, —
aan de hemel straalt zijn ster.

En:

Gaan eens alle deuren dicht,
één ding toch bewaren:
dat men op de knieën ligt
zelfs met grijze haren.

En „Het gebed van een gezegende”:

God, geef dat zonder bittere klacht
wij dragen onze bedeldracht
en naar Uw woord ons voegen.
En laat ons na de ploegschaar gaan,
zolang nog distels voor ons staan,
en laat ons ploegen, ploegen.

Leid thans en telkens, telkens weer
door het hoge gras tot voor mijn deur
de voeten van de armen.
En geef, dat het mij nooit ontbreekt
aan wat Uw hart in liefde ontsteekt:
een weinig brood en veel erbarmen.

Wat, zou ik Grenzmann willen vragen, wat is dit anders dan bidden dat de oudere Wiechert doet?

(wordt vervolgd)

Dit is nog meer de vraag ten opzichte van de meerdere vergaderingen: classis, particuliere synode en generale synode. In het N.T. komen weinig of geen gegevens voort, waaruit is op te maken hoe de organisatie van de gemeenschap der heiligen moet zijn. Er is sprake van herders en leraars, van oudsten en diakenen. Die hun taak hebben in een plaatselijke kerk. Maar hoe die plaatselijke kerken gemeenschap zullen onderhouden met elkander is niet voorgeschreven. Daarmee zijn meerdere vergaderingen niet veroordeeld op zichzelf. Maar als die samenkomsten beweren, dat zij spreken met door God verleende autoriteit, dan wordt het zeer bedenkelijk. We herinneren ons dit optreden in de jaren 1944-1946. Laten we tot die dwaasheid niet terugkeren. Ik vrees, dat het optreden van onze meerdere vergaderingen weinig verschilt van die uit de veertiger jaren. Blijkbaar hebben vele „leiders” alles vergeten en niets geleerd. „De geschiedenis leert ons dat ze ons niets leert”, zoals een bekend historicus eens heeft beweerd. We zullen ons wel hebben af te vragen of de bestaande organisatie geen gelegenheid geeft aan een meerderheid, om een minderheid uit de gemeenschap te stoten.

In een vorig artikel heb ik de uitspraak van een kennis aangehaald: „De gemeente heeft al eeuwen lang onder de hiërarchie gezeten”. Ik meende en meen dat daar wel wat in zit. Het is praktisch zó geworden: De kerkeraad heerst over de gemeente. De classis staat boven de kerkeraden. Daarboven weer de P.S. En ver daarboven nog weer de G.S. In theorie natuurlijk niet. Dan is het: de G.S. bestaat uit knechten der knechten der knechten. Wie denkt, dat dit in praktijk wordt gebracht vergist zich. Evenzeer als de man, die zou zeggen: De Paus regeert de katholieke kerk niet, want hij noemt zich immers „servus servorum”. Dat is „knecht der knechten”.

Er staat in de K.O. een heel mooi artikel: „Geen kerk zal over andere kerken... enige heerschappij voeren”. Mogelijk zal iemand zeggen, dat dit ook nergens gebeurt. Maar als geen kerk heerschappij mag voeren over andere kerken, mag een meerderheid van kerken wel heersen over anderen? Ik meen, dat heerschappij voeren nooit geoorloofd is in de Kerk des HEREN. Naar mijn overtuiging moest geen kerkelijke vergadering een besluit uitvoeren, dat met 14 tegen 13 stemmen genomen is. En moest geen classis met meerderheid van stemmen een kerk uit de gemeenschap stoten. Liever geen besluit dan zulk een besluit uitvoeren. Onder broeders moest men zo niet doen. Het zal in de wereld wel niet anders kunnen, maar dat moest in de Kerk wél kunnen. Daar moest men worstelen om te komen tot overeenstemming. En niet door

overstemming de gemeenschap der heiligen verscheuren.

Trouwens: de gemeenschap der heiligen komt op de meerdere vergaderingen niet anders voor dan door afvaardiging. En die afvaardiging bestaat uit dienaren des Woords en ouderlingen. De eersten vormen normaal de helft. Via getrapte verkiezingen kan op de P.S. en de G.S. een vertegenwoordiging zitten, die alleen een meerderheid vertegenwoordigt. Bedenkt daarbij, dat op de G.S., theologen als permanente adviseurs mogen aanwezig zijn, dan weet ge wel hoe laat het is. Wie meent, dat daar de kerk, de gemeente, de gemeenschap der heiligen aan het woord is heeft wel een vreemd gehoorapparaat. Kerken die vrij geworden zijn van deze hiërarchie mogen zich wel bezinnen, eer ze dezelfde organisatie weer opzetten. Daarover mogen alle heiligen zich bezinnen. En onderzoeken wat Schrift en historie ons leren.

Curaçao na 30 mei 1969

II

Terwijl ik dit tweede artikel ga schrijven, ben ik al weer bijna 3 weken in de Nederlandse Antillen. De meeste tijd bracht ik voor mijn zaken door op Curaçao, maar aansluitend bezocht ik ook Aruba en Bonaire, terwijl volgende week St. Maarten op het programma staat.

In de goede gang van zaken in ons bedrijf hier, de Antilliaanse Verffabriek, met afzet op alle eilanden van de Nederlandse Antillen, waarbij een constante omzetting valt waar te nemen, weerspiegelt zich het feit, dat de rust allerwegen is weergekeerd. Er wordt weer geveerd en dat doet men hier veel kleuriger en fleuriger dan in Nederland. Ook de gevels zijn in kleuren geschilderd. En de Antilliaan is kleurgevoelig. Zo hebben wij hier tinten geïntroduceerd, die in Nederland kansloos zouden zijn en het hier uitstekend doen.

De woorden van Goethe uit zijn *Farbenlehre* „Die Farben sind Taten des Lichts” (de kleuren zijn daden van het licht) worden hier treffend bevestigd. Zo hebben wij b.v. een

lichte grijs bronsgroenachtige tint hier voor het eerst toegepast op de grote kerk van Het Brievengat. Dat vond men blijkbaar zo mooi dat niet alleen op Curaçao, maar met name ook op Bonaire algemeen gevraagd wordt naar „de kleur van de kerk van het Brievengat”.

Een lang gekoesterde wens van de Arubanen gaat nu ook in vervulling, daar een tweede verffabriek ook op dit eiland zal worden gebouwd.

Arubanen zijn geen Curaçaoenaars en omgekeerd. Zij staan zeer op hun zelfstandigheid. Ik hoorde eens een Arubaan zeggen: Curaçao dat is Afrika, blijkbaar doelende op het grotere aandeel van de negroïde bevolking onder al de bewoners, wij zijn meer Venezuelanen.

Wie het mooie boek van dr. Den Hartogh over Aruba leest, een zeer goede geschiedbeschrijving, ontdekt, dat de gespannen verhouding waarin een Arubaan soms zich opstelt tegen de Curaçaoenaar, wortelt in het gevoel in de vorige eeuwen afhankelijk te zijn geweest van Curaçao. Maar nu op Aruba de eerste van de grote olieraffinaderijen, een der grootste ter wereld, kwam en daar grote bedrijvigheid bracht, de Lago raffinaderij van het Esso concern, gevolgd door de Shell met een eveneens grote raffinaderij op Curaçao, is ook het zelfbewustzijn van de Arubaan toegenomen. Meer dan Curaçao heeft Aruba dan ook een Amerikaanse inslag.

Anders dan in Nederland breekt nu op de Antillen de grote schoonmaaktijd aan, maanden waarin de meeste verf verkocht wordt. Met de feestdagen moet alles er fris en vrolijk uitzien.

Dan wordt ook de stroom van toeristen, meest Amerikanen, verwacht.

Het Hiltonhotel is reeds weer tot eind april 1970 volgeboekt, ook het hotel waarin ik altijd vertoef het Intercontinental hotel Curaçao, heeft een goede bezettingsgraad, nu reeds.

In het hotel op Curaçao ontmoette ik zeer toevallig de vice-voorzitter van de New York University, met wie ik persoonlijk al enige jaren in contact ben. Diens vader was op Curaçao geboren. En op Aruba minstens even toevallig ontmoette ik vrienden uit New York, Wit Russen van origine. Persoonlijk heb ik dus het gevoel en het vertrouwen, dat de stroom van toeristen zal blijven groeien. Toerisme is industrialisatieproject No. 1, daar het direct en indirect vele landen werk verschaft, ook aan het vrouwelijk personeel. — Dit geldt niet alleen voor Curaçao, maar ook voor Aruba. Daar zijn nu reeds drie grote Amerikaanse hotels. Toen ik op een avond het diner gebruikte in een ervan het Caribbean Hotel, was de diningroom tot de laatste plaats bezet, weinig lokale gasten, meest Amerikanen.

Op St. Maarten gaat ook de hotelbouw met

sprongen vooruit en al lijkt Bonaire op het ogenblik wat achter te blijven, overigens een prachtig eiland en een oord van rust, met de prachtige rose Flamingo-kolonie, een van de twee grootste ter wereld, nu men ook daar de startbaan voor de vliegtuigen gaat verlengen, zodat ook de grotere jets er kunnen landen, zal ook daar ongetwijfeld het bezoek toenemen. Wat Bonaire betreft is ook bekend, dat er een groots plan in uitvoering is voor de zoutwinning, waar nu de Koninklijke Zout door overname van het Amerikaanse Zoutbedrijf, dat er begon, belangen heeft verkregen en dan zijn er de machtige zenders van Transworld Radio, die christelijke uitzendingen en evangelisatie brengt in een groot aantal wereldtalen, waar idealisten aan het werk zijn, voor wie men de grootste bewondering kan hebben, en dan ook nog de zender van de Nederlandse Wereldomroep.

Ondertussen hebben de Nederlandse Antillen nog geen nieuwe regering. Het komt mij voor een wijs besluit te zijn van de voormalige minister-president Ciro Kroon, om zich bij de kabinetsformatie als minister-president ditmaal niet ter beschikking te stellen. Hoewel ik als zakenman mij steeds heb gehouden aan de goede regel, mij niet in te laten met de politieke situatie in andere landen, wat ook geldt voor de Nederlandse Antillen, gebiedt mij de eerlijkheid te verklaren, dat wanneer ik terugblik op de tien jaren dat ik hier nu regelmatig enige malen per jaar een aantal weken vertoef, er een enorme vooruitgang is geboekt. Dat er nu een meer-partijen-regering komt lijkt mij in principe ook niet kwaad. Teveel toch is blijkbaar een deel van de bevolking plotseling, dat moet ik er bij zeggen, deze D.P.-regering enigzins gaan zien als een soort van „verlichte dictatuur”. Dat dit juist is beweer ik niet, maar in het algemeen kan men begrip hebben voor het feit, dat als een regering vijftien jaar aan het bewind is, men ook wel eens verandering wil, ook al doet zij haar werk nog zo goed. Bij een regering, waarin enige partijen vertegenwoordigd zijn, en die mag rekenen op de steun van een goede meerderheid in de Staten, zal het werk, dat wacht, spoedig met elan kunnen worden aangepakt.

Er wordt nog druk overlegd, maar algemeen is de verwachting nu minder pessimistisch dan toen ik hier kwam en vertrouwt men dat er wel een regeringsteam uit de bus zal komen. Laten we het hopen in het belang van de Nederlandse Antillen zelf. Uit de gesprekken, die ik met prominente zakenlieden hier had, is mij gebleken, dat men voornemens is minder dan in het verleden aan te leunen tegen de regering en zich zelfstandiger te gaan opstellen. Dat is ook het geval met de vakbeweging, die actief is.

Op vrijdag 7 november werden hier op Curaçao door de president van het Hof mr. Engel, drie rechters geïnstalleerd in een plechtige zitting van het Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen. Twee van hen waren zelf op een eerder tijdstip al president van het Hof geweest.

In een indrukwekkende installatierede ging de president ook in op het gebeurde van 30 mei. Uit de tekst van zijn rede, die in de Amigoe van zaterdag verscheen citeer ik gaarne ter informatie aan onze lezers het volgende:

„U drieën komt het Hof versterken in een tijdsgewricht waarin velen nog steeds het spoor bijster zijn en een bijzonder pessimistische kijk op de toekomst hebben. In het jongste verleden hebben we een inzinking beleefd. Er zijn dingen gebeurd, die we allen voor onmogelijk gehouden hebben. Maar wie het belang van de periode waarin hij leeft overschat — en dat doen velen — wanhoopt vaak te vroeg en vreest dat moeizaam vergaarde verworvenheden voorgoed verloren zijn gegaan; voor hen die zo oordelen geldt het gezegde van het door de bomen het bos niet meer zien. Een groot Engels staatsman heeft bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog gezegd: Nu worden de lichten uitgedraaid en geen der thans levenden zal deze weer zien aangaan. De geschiedenis gaf hem ongelijk en ook hier zullen de lichten weer aangaan als onder gloed van als leiding gevend erkende gedachten een consolidatie zal intreden uit het gistingproces dat wij thans beleven.

Overigens komt u beter voorbereid dan wij waren: u bent in Nederland reeds geconfronteerd met een in beweging zijnde maatschappij, waarin de eerbied voor de wet schrikbarend verminderd is en een toenemend gebrek aan schaamte om zich niet aan de wet te houden dagelijks manifest wordt. Ook het gezagsverval is u een vertrouwd verschijnsel.

Vroeger kon de autoriteit zich handhaven door het enkele feit van het autoriteit zijn. Deze periode is voorbij. Erkenning van autoriteit, enkel op grond van de uiterlijke schijn, behoort tot het verleden. De tijd, waarin met name de rechter zich onaantastbaar kon maken allemaal door zich te hullen in zijn toga is ook in Nederland voorbij. Dezelfde verschijnselen van verlies van eerbied voor de wet en van gezagsverlies in het algemeen vieren thans op de Antillen hoogtij.

Maar dat is niet alles louter verlies: er is ook winst. Onze tijd is niet meer tevreden met een façade van autoriteit: er moet een dimensie aan worden toegevoegd, de diepte, die in de ware zin van het woord eerst inhoud geeft. Dit brengt mede, dat de huidige samenleving een zwaardere wissel trekt op de individuele gezagsdrager, ook op de rechters; wij zullen individueel en gezamenlijk die wissel moeten honoreren. Wij moeten ons gelukkig prijzen te leven in een tijd, waarin onder de drang van een zoeken naar zuiverheid en waarheid alle mythe, magie, alle taboes terzijde worden geschoven. In deze geestesstroming is geen plaats voor heilige huisjes en u zult ervaren, dat ook hier te lande fervent tegen de fraai gepolitoerde poten van de gevestigde orde, de establishment, wordt geschopt. Maar ook hier is het gevaar dreigend, dat men voor de verloren mythe andere mythen in de plaats stelt. Aan ons is het de taak in deze geestesstroming het juiste midden te vinden als we daartoe geroepen worden. Het recht heeft een dienende functie. Als het recht niet meer dient of kan dienen, verliezen wij als beoefenaars van het recht elke staansreden. Wij zijn zo ver nog lang niet. Er is hier enorm veel werk te verzetten: werk, dat voor een goede samenleving noodzakelijk is. Ik ben oprecht verheugd, dat gij uw schouders eronder gaat zetten.

Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella: Er is haast bij het werk en de geurige honing riekt naar thijm, waaruit ze door de bijen gepurd is.”

En mogen dan de Antillen voor een ramp als op 30 mei verder gespaard blijven en moge de bevolking, die geschrokken is van de verwoesting, die aangericht werd, blijvend het levensgrote gevaar onderkennen van die mijnheer rhum en die mijnheer whisky.

Ik heb de eilanden nog nooit zo mooi groen gezien als ditmaal.

Mogen de Antillen zich snel herstellen van de ramp en een toekomst tegemoet gaan even bloeiend, als de prachtige bouganilles met hun vlammeende pracht, hier allerwege een lust voor het oog zijn.

P. GROEN

VERANTWOORDING

AFDRACHT PIDA-PAN GELDEN

Gaarne bericht ik hierbij dat van de netto-opbrengst der tot nu toe verkochte exemplaren van de brochure „OPHELDERING” en van extra ontvangen giften door mij aan de voorzitter van de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerk op Curaçao, broeder van Woerkom, een bedrag van Hfl. 400,— à conto is overhandigd. Hij verzocht mij de hartelijke dank van de broeders en zusters op Curaçao over te brengen.

Men overweegt dit geld te bestemmen voor een extra Kerstuitdeling aan een aantal behoeftigen op het eiland. Het was mij opnieuw een groot genoegen enige weken in hun midden te vertoeven.

Ook mijn hartelijke dank aan de gevers en mijn hartelijke groet aan u allen!

P. Groen

Vanaf begin december hoop ik 4 maanden in Nederland door te brengen met verlof. Zoals gebruikelijk zullen alle kerken die het zendingswerk van de kerk van Kampen ondersteunen door mij bezocht worden om aan de hand van dia's iets te vertellen van het groeiende zendingswerk in Zuid-Afrika in het berggebied van Zuid-Natal.

Daarnaast zal ik echter ook graag in andere kerken of bij groepen gelovigen die als gevolg van kerkelijke moeilijkheden op zichzelf staan, zendingsavonden verzorgen.

Mijn adres is vanaf 1 december: Burgwal 22, Kampen, telefoon 05202-5580.

J. Vonkeman

KERKNIEUWS

BEROEPEN: te Buitenpost: ds. D. Noort te Tiel-Zaltbommel; te Amsterdam-Centrum B: ds. C. J. Breen te Katwijk; te Zwolle: ds. J. M. Smelik te Rotterdam-Overschie; te Utrecht-Centrum B: ds. M. K. Drost te Dalfsen.

BEDANKT: voor Hooghalen: ds. C. van der Jagt te Doetinchem; voor Brouwershaven: ds. J. van Dijk te Uithuizen.

CLASSIS HARDERWIJK — In de 3e zitting van de classis Harderwijk heeft de kerkeraad van Voorthuizen bij monde van ds. E. Zwartveen een verklaring afgelegd, waarin wordt aangedrongen de classis alsnog te constitueren met de afgevaardigden van Wezep, aangezien de classis naar het oordeel van Voorthuizen anders wettigheid mist. Na brede bespreking vroeg de classis aan de kerkeraad van Voorthuizen zijn verklaring terug te nemen. De afgevaardigden van Voorthuizen deelden mee dit niet te kunnen doen en verlieten daarop de vergadering.

HAREN — De kerkeraad van Haren (Gron.) heeft zich vorige week uitgesproken inzake de besluiten van de generale synode Amersfoort-West en Hoogeveen betreffende de kwestie Noord-Holland. De kerkeraad besloot o.m. „ook met die kerken te willen samenleven welke ten gevolge van deze besluiten buiten het verband zijn geraakt”, en „de ten onrechte buiten het verband gestelde kerken te blijven erkennen als wettige Gereformeerde kerken en dienovereenkomstig te handelen”.

Door dit besluit zagen enkele ambtsdragers zich genoodzaakt de gemeente op te roepen met hen afzonderlijk te gaan vergaderen, en zich te beroepen op de eerstvolgende classis.

G.S. HOOGEVEEN — In de zittingsperiode van 18-21 november jl. werd o.m. het gravamen van br. Roorda uit Voorthuizen terugverwezen naar de kerkeraad, de bezwaren van Eindhoven tegen handelingen van de classis, die tot 3 maal toe de afgevaardigden van genoemde kerk had geweigerd wegens het niet erkennen van de Bredase kerkeraad-Slingerland en tegen de uitspraken van Amersfoort-West t.a.v. de kerk te Breda (ds. Smouter) afgewezen, en besloot de synode om aan een verzoek van Wezep tot revisie van de veroordeling van ds. A. van der Ziel door de G.S. Delfshaven, niet te voldoen. Ook een revisieverzoek van Utrecht-Centrum tegen besluiten van Amersfoort-West t.a.v. deze gemeente, werd niet ingewilligd. Tenslotte keurde de synode het rapport goed van de deputaten voor correspondentie met de hoge overheid.

ADRESSEN

ARNHEM: ds. W. Scheele, Laan van Klarenbeek 79, tel. 085-420377; scriba: K. Wester, Bosboomstraat 30, tel. 085-426169. **OVERSCHIE:** diakonie: M. P. F. Versteeg, Geerkensstraat 16a, Rotterdam-8.

De Kerkeraad van Enschede-Noord: overwegende:

dat het thans dringend gewent is zijn koers te bepalen in de huidige kerkelijke situatie, speciaal ten aanzien van die gemeenten, waar meerdere Geref. Kerken elkaars wettigheid betwisten, en wel ten aanzien van:

- 1e. het aanvaarden c.q. afgeven van attestaties van of naar die gemeenten;
- 2e. het aanvragen van kerkelijke huwelijksbevestigingen van kerkleden, die behoren tot die gemeenten;
- 3e. het voorgaan in de Diensten des Woords in die

gemeenten, of het laten voorgaan in de eigen diensten des Woords door predikanten, welke tot die gemeenten behoren.

Overwegende:
dat overeenkomstig art. 31 K.O., datgene dat op een meerdere vergadering door de meeste stemmen is goedgevonden, voor vast en bondig zal worden gehouden, tenzij dat het bewezen worde te strijden tegen Gods Woord en de Kerkorde;

besluit:
Zolang van enig kerkeraadslid van Enschede-N. geen schriftelijke kennisgeving van bezwaar tegen enig besluit van een meerdere vergadering bij de kerkeraad van Enschede-Noord zal zijn ingekomen, zullen de besluiten der meerdere vergaderingen voor vast en bondig worden gehouden. Bedoelde kennisgeving van bezwaar zal tenminste de mededeling moeten bevatten, dat omstreden besluiten van meerdere vergaderingen geacht worden niet in overeenstemming te zijn met Gods Woord en de K.O. en zal verder met redenen moeten zijn omkleed. Alsdan zal de kerkeraad een onderzoek instellen en in het concrete geval van bezwaar een nadere beslissing nemen.

Dit besluit werd genomen met 18 teben 7 stemmen en 3 onthoudingen. Van de 7 tegenstemmers verklaarden er 5 zich niet te konformereren.

UTRECHT — De kerkeraad van de Geref. Kerk van Utrecht-N.W. (pred. ds. R. Houwen) zond de volgende brief naar de kerkeraad van de Geref. Kerk van Utrecht-Centrum (pred. ds. W. G. Visser):

Weleerw. en Eerw. Heren en Broeders,

Het is nu ruim een jaar geleden dat er in uw kerk een scheuring ontstond, die ook haar vervolg had in het kerkverband.

Wij gaan thans niet in op de oorzaken en de gevolgen van de scheuring. Wel hebben wij de gehele ontwikkeling van het kerkelijk leven in Utrecht-Centrum gedurende de laatste jaren met bezorgdheid gadegeslagen.

In deze gang van zaken mag en kan niet berust worden. Immers de vraag klemt hoe langer hoe meer, hoe u als broeders met deze twist, terwijl gij onderweg zijt, de toekomst des Heren tegemoet kunt gaan.

De geslagen wonden blijven schrijven.
Het doet ons verdriet, dat kinderen van één Vader, die de Here Jezus in onverderfelijkheid liefhebben en door de Here samen op de weg der vrijmaking zijn gesteld, thans elkander loslaten.

Wij bidden u daarom zeer, middelen en wegen te zoeken om de geslagen breuk te helen en daardoor de verbanden te herstellen en daarin de eer van de Koning der Kerk te zoeken.

Wanneer onze raad u daarbij zou kunnen bijstaan, zullen wij u gaarne van dienst zijn.

U bij uw beraad over deze brief de leiding van de Heilige Geest toebiddend,

uw broeders in Christus,
namens de Raad van de
Geref. Kerk van Utrecht-N.W.
(w.g.) W. L. Verschoor, scriba.

De raad van de Geref. Kerk van Utrecht-C. zond op deze brief het volgende antwoord:

Weleerw. en Eerw. Heren en Broeders,

In antwoord op uw brief van 1 sept. 1969 willen wij u het volgende zeggen:

Daar het u verdriet doet, dat kinderen van één Vader, die de Here Jezus in onverderfelijkheid liefhebben en door de Here samen op de weg der vrijmaking zijn gesteld, thans elkander loslaten, waarom hebt u er dan mee ingestemd dat wij weggestuurd zijn uit het verband van de Gereformeerde Kerken in Nederland?

Wij onzerzijds hebben niemand losgelaten, noch plaatselijk, noch in classicaal-, provinciaal- of landelijk verband. Zouden we dat wel gedaan hebben, dan zou inderdaad de vraag hoe wij de toekomst des Heren tegemoet kunnen gaan ons benauwen, gelijk we hopen dat u de vraag benauwt, hoe u de toekomst tegemoet kunt gaan, nu u met ons de band verbroken hebt.

Wij zijn van overtuiging dat wij in dit opzicht de Here kunnen ontmoeten met een goede en vrije consciëntie.

En als u ons zeer bidt, middelen en wegen te zoeken om de geslagen breuk te helen en daardoor de verbanden te herstellen, en daarin de eer van de Koning der Kerk te zoeken, waarom begint u dan niet zelf de geslagen breuk, voorzover het u betreft, te herstellen? Voor een poging daartoe zien wij plaatselijk momenteel geen enkele gelegenheid.

Voor wat herstel in het kerkverband betreft zou u ons van dienst kunnen zijn door bijv. onze predikant uit te nodigen in uw kerkdiensten voor te gaan. Wij menen dat u zodoende de eer van de Koning der Kerk metterdaad kunt zoeken.

Wanneer u eventueel andere reële mogelijkheden denkt te kunnen aanwijzen, zullen wij dit graag van u vernemen.

Met broedergroeten,
namens de raad,
(w.g.) L. Bogaards, scriba.

VERANTWOORDING VAN GIFTEN VOOR DE HULPBEHOEVENDE STUDENTEN

Door de penningmeester van de Geref. Kerk van B., die secuur onze verantwoordingen was nagegaan, werd ons medegedeeld dat een door haar namens de kerk overgemaakte gift niet was verantwoord. Bij navraag bij de bank bleek dat de post, groot f 250,—, wel in het giroboek was opgenomen, doch dat men verzuimd had het bedrag ook te boeken op onze bankgirorekening. Hetgeen thans is geschied. Tegelijk kwam nog, van dezelfde datum (29 september) een gift van f 25,— aan het licht van br. S.J.deK., giro 285660.

Daarmee is dit been in het lid en is gebleken hoe goed het is dergelijke verantwoordingen te doen en... ze zorgvuldig te controleren.

Tevens zij nog vermeld, dat we op woensdag 12-11 nog een overschrijving ad f 25,— ontvingen van 246321.

Voorts kwamen nog binnen de volgende giften via de Nutsspaarbank te Kampen: 28 okt. f 25,— (271386) 31 okt. f 10,— (809415) en f 5,— (1016746), 4 nov. f 25,— (via Adm. Geref. Kerk te Kampen), 5 nov. f 10,— (1236952), 6 nov. f 10,— (1793626). Voorts f 112,— van de Geref. Kerk van Culemborg, f 25,— (??) en f 360,76 van de Geref. Kerk van Zalk.

Samen f 982,76. Gevoegd bij de reeds ontvangen giften resp. f 2.874,67 en f 1.335,95: f 5.193,38.

Mijn hartelijke dank.

G. Visee

Nagekomen donderdag 13 november: f 10,— (via 83222).

TE KOOP TE KAMPEN

op goede stand, een in goede staat verkerende

EENGEZINSWONING

Spoedig te aanvaarden.

Vrije vestiging.

Brieven onder nummer 2811 bureau „Opbouw”, Slotlaan 220, Zeist.

Ds. J. C. Janse,

HET GETUIGENIS VAN DE SCHRIFTEN OVER DE ZONDVLOED

4 preken over Gen. 7, 8 en 11.

Prijs f 2,25.

FIRMA WESDIJK EN LIEBEEK

Postbus 2 — Postrekening 216828

Barendrecht

In 1969 een andere eis dan in 1944?

Over dit onderwerp hoopt

DS. Z. G. VAN OENE

van Zwolle

in Dalfsen te komen spre-

ken op donderdag 4 dec.

a.s. in gebouw Pniël.

Gelegenheid tot bespreking

Inkoop van boeken

Gehele bibliotheken en
kleine(re) partijen.

Taxaties voor verzekeringen
enz.

TON BOLLAND

(beëdigd taxateur)

v/h H. A. van Bottenburg N.V.

Prinsengracht 493, Amsterdam, Tel. 020 - 221921

GERO-ZILVIUM AVONDMAALSTELLEN DOOPBEKKENS

Fa. den Hengst

Slotlaan 224-226 - Zeist - Tel. 03404-11298

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404 - 12452

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij

HOOG BEZOEK

ds. D. K. WIELENGA Dzn.

Ds. Wielenga staat bekend als een bekwaam exegeet. Daarvan legt hij in dit boek een duidelijke proeve af. Dit boek geeft u veel tot verrijking van het leven en tot bevestiging van het geloof.

ds. W. G. de Vries

De Schriftbeschouwingen zijn van een gedegen inhoud. Een goede exegetische ligt eraan ten grondslag.

prof. dr. C. v. d. Woude

Men herkent in dit boek onmiddellijk de aanpak, die kenmerkend is voor de schriftuitleg bij Schilder en Holwerda. Van slaafse navolging is echter geen sprake, zodat we meer dan eens verrast werden met een uitleg die het stempel van de auteur zelf draagt.

dr. J. Douma

Deze goede wijn behoeft geen krans. Ik zeg er bij: ze smaakt naar meer. Br. en Zr. zet dit boek op uw verlanglijstje. Het verdiept uw schriftkennis in rijke mate.

ds. P. Plaatsman

Boekhandel — Antiquariaat — Uitgeverij

TON BOLLAND

v/h H. A. van Bottenburg N.V.

Prinsengracht 493, Amsterdam, Tel. 020 - 221921

W. VOS & ZOON

WIJNHANDEL

ALBLASSERDAM

Oost-Kinderdijk 361

Telefoon 01859 - 2280

AVONDMAALSWIJN

Kwaliteitsadres voor wijnen
en gedistilleerd

Wij zenden op aanvraag gaarne
prijscourant

Tevens verzorgen wij
samenstelling en verzending van

RELATIEGESCHENKEN